

Het-verlangen-naar-meer (2006)

Sieth Delhaas

Mariëburgvereniging, afdeling Haarlem e.o., Bloemendaal, 15.5.2006

Inleiding

Ik ben hier uitgenodigd omdat ik een boek heb geschreven over kritisch ouder worden. De titel daarvan is *Vrouwen van* dagen. Dit boek is in de eerste plaats gericht op vrouwen. Het is voortgekomen uit gesprekken tussen acht oudere vrouwen. Vrouwen die, toen we onze gesprekken begonnen, tussen de 57 en 73 jaar oud waren. Niet zomaar oudere vrouwen, maar vrouwen die vanaf het begin van de jaren zeventig bewust hebben meegedaan en stonden en nog staan - voor zover ze nog leven - in de bewustwordingsbeweging van feminisme en christendom. Over die gesprekken hebben we vijf jaar gedaan. Die gesprekken bestrijken de levensdomeinen welzijn, relaties, sociale netwerken, materiële zaken, arbeid, vrije tijd, inspiratie en spiritualiteit. Wij wilden in die gesprekken onderzoeken of wij de veranderingen die wij binnen de vrouwenbeweging hebben nagestreefd op al deze gebieden, ook konden blijven realiseren en uithouden bij het ouder worden.

Wij hadden hoge idealen. De omvorming van de maatschappij en de kerken in een meer menselijke wereld. Wij hebben er vanaf die jaren zeventig veel voor over gehad, ook op persoonlijk gebied en binnen onze persoonlijke relaties, om die betere wereld voor een klein stukje te realiseren. In elk geval wat de verhouding tussen vrouwen en mannen betreft. Er zijn, om die veranderingen in denken en in de praktijk te bereiken, in sommige levens ook breuken ontstaan. Er is veel anders geworden door die strijd. Beter. Hersteld. Maar het heeft als aanloop daartoe ook breuken en brokken gegeven.

Naast de gesprekken die wij onderling voerden, hebben wij, om dit boek te kunnen schrijven, enquêtes gehouden onder ongeveer honderd vrouwen. Vrouwen, die ook in die vrouwenbeweging hun aandeel hebben geleverd.

Het is geen enquête geweest die je met ja of nee kon invullen. Je kon bij elke vraag je verhaal vertellen. Je eigen ervaringen opschrijven. De antwoorden bevatten drie ordners met dicht beschreven vellen. Het zijn levensverhalen geworden. Verhalen waardoor je soms op je stoel zat te trillen. En hoewel we het wisten, bij het lezen realiseerden we ons vooral dit: onze generatie die nu oud wordt heeft op bijna alle terreinen van het leven een omwenteling doorgemaakt. Een omwenteling die zich manifesteerde in de grote wereld, die zich manifesteerde in de zuilen, de politiek, de kerken. Maar die zich even goed manifesteerde in persoonlijke levens.

De vrouwenbeweging bestond, over de hele bevolking gerekend, uit een beperkte groep. Toch hebben de doelstellingen waaraan zij werkten wel ver doorgewerkt in de Nederlandse samenleving. Nogmaals: veel is, ook op wettelijk en op kerkelijk terrein, veranderd tussen mannen en vrouwen. Vaak zijn die veranderingen ook aan mensen voorbij gegaan. Mensen die vooral met hun eigen wereldje bezig waren. Maar velen heeft het wel geraakt.

Een nieuw begrip

Al die terreinen van leven die zo ingrijpend veranderden, hadden hun eigen waarden. Juist die waarden moesten, vonden de mensen die in die veranderingen wilden staan, worden aangepakt. Die waarden waren voor hen niet meer waarvoor ze waren bedoeld: een bron waaruit je kon leven. Die waarden waren voor deze mensen eerder een belemmering voor hun ontplooiing geworden.

Ik vind het belangrijk om dit vast te stellen. Want juist deze waardeveranderingen kunnen enorm van invloed zijn op het begrip van ouder worden, de kwaliteit daarvan en de uitdaging daarin.

Die omwentelingen vanaf het midden van de jaren zestig hebben onder andere als gevolg, dat de generatie ouderen van nu een andere is dan die van onze ouders.

Natuurlijk is er een grote variatie. Het scheelt of je nu 85 bent of 55. De vijfenvijftigers hebben die veranderingen al in hun tienertijd doorgemaakt. Zijn met die veranderingen meer vertrouwd dan diegenen onder ons die boven de zeventig zijn. Hun volwassen leven is ergens in het midden geconfronteerd met veranderingen die de één als verlies, de ander als winst heeft gezien.

Ouder worden in deze tijd is dus niet zo maar iets dat je als een eenheid kunt invullen. Ouder worden en oud-zijn, zijn begrippen die zelfs tamelijk jong zijn. Pas sinds honderd jaar geleden zijn ouderen als groep in de maatschappij zichtbaar geworden. Voordien waren ouderen gewoon onderdeel van de samenleving als volwassenen. Die opkomst als groep vindt plaats als de beweging voor een oudedagspensioen ontstaat. Of je tot die groep behoort, hangt vooral samen met betaalde arbeid.

Vijfenzestig jaar heeft lang als leeftijdsgrens gegolden voor mensen die betaalde arbeid verrichtten. Dat waren mannen, meestal gehuwde mannelijke kostwinners. Ongehuwd werkende vrouwen werden vaak niet toegelaten tot pensioenfondsen. Gehuwde vrouwen deelden in het pensioen van hun echtgenoot. Zij hadden in de meeste gevallen nooit een eigen inkomen gehad. Tot in de jaren zeventig van de voorbije eeuw konden ambtenaressen als ze trouwden of een kind kregen nog ontslagen worden en veel bedrijven volgde de overheid daarin.

Ik noem de aparte positie van vrouwen met opzet, omdat het al dan niet hebben van een eigen inkomen, en dus een eigen pensioen, van groot belang is voor de levenskwaliteit van het ouder worden. Dat is met name voor oudere vrouwen van nu een oorzaak van armoede óf een heel erg laag inkomen.

In de jaren tachtig van de vorige eeuw, toen de economie achteruit ging, werden er allerlei pensioenafspraken gemaakt zodat werkenden eerder met pensioen konden en jongeren hun plaats konden innemen. Nu zien we weer een ontwikkeling dat de pensioengerechtigde leeftijd zelfs tot boven de 65 zou kunnen worden opgerekt. Dit om de AOW in stand te kunnen houden.

Oud is dus een relatief begrip. Soms word er bij 50-plussers al van oud gesproken. Bijvoorbeeld ouderenbonden werven vanaf die leeftijd. Ook ‘vergrijzing’ is zo’n begrip dat vooral met economie en helemaal niets met spiritualiteit-in-relatie-tot-ouder-woorden te maken heeft.

Ik ben in mijn boek *Vrouwen van dagen* uitgegaan van 60-plussers. Mijn eigen ervaring was dat ik rondom die leeftijd veranderingen begon waar te nemen in mijn mentaliteit vooral. Nog niet wat mijn lichamelijke conditie betreft. Maar de ‘mind’ had me iets te zeggen.

Spiritualiteit

En van die ‘mind’ kom ik naar spiritualiteit. Wat is dat in vredesnaam: spiritualiteit?

In de bibliotheek Den Bosch vond ik onder zoekterm *spiritualiteit* meer dan driehonderd publicaties. Van spiritualiteit in de liturgie tot spiritualiteit in de wielersport. De aandacht voor dit onderwerp is de laatste decennia zo gegroeid dat je van de bomen het bos niet meer ziet.

U kunt van mij niet verwachten dat ik u vertel wat spiritualiteit is. Met dit thema begeven we ons echt op glad ijs. Iedereen heeft er iets over te zeggen. Maar is dat wel mogelijk?

Je kunt allerlei vragen stellen:

- om wie draait het eigenlijk bij spiritualiteit?
- waar komt spiritualiteit vandaan?
- waarom houden de mensen zich tegenwoordig zo bezig met spiritualiteit?
- wat is er zo aantrekkelijk aan spiritualiteit?
- waarom lijken juist gewone mensen zich de laatste decennia voor spiritualiteit te interesseren, terwijl het voor de jaren zestig alleen iets was dat je bij kloosterlingen en heiligen moest zoeken?
- wat levert spiritualiteit mensen op?

Het zijn vragen waarover je samen kunt praten, maar waarop je toch maar vage antwoorden zult kunnen krijgen of geven. En daarmee blijft spiritualiteit ook een vaag begrip.

Kees Waaijman, theoloog en lid van de orde van Karmel en directeur van de Titus Brandsmastichting, schreef enkele jaren geleden een heel dikke pil over spiritualiteit. Juist omdat spiritualiteit tegenwoordig zo in de mode lijkt te zijn, wilde hij het begrip spiritualiteit goede en betrouwbare fundamenten geven. Spiritualiteit werd zelfs een vak op universiteiten. Van de omslag van zijn boek springen je Oranjerode vlammen tegemoet. Je kunt niet anders zeggen dan een laaiend vuur tegen een zwarte achtergrond.

Een laaiend vuur: is dat spiritualiteit? Denk aan het bijbelse Pinksterverhaal van vurige tongen.

En hoort zo’n laaiend vuur bij de spiritualiteit van de ouderdom?

Wat zegt Waaijman over spiritualiteit? Ik noem een paar

uitspraken. Misschien is er een bij waarbij we ons thuis kunnen voelen. Die ons aanspreekt. Waaijman zegt: spiritualiteit raakt de kern van het menselijke bestaan: de verhouding tot het Absolute. Geen persoon. Het lijkt een abstract begrip. Dat is de eerste regel waarmee Waaijman zijn boek begint. Hij zet spiritualiteit dus gelijk al breed op. Hij laat met die eerste regel al zien: spiritualiteit is niet iets wat specifiek is voor de christelijke godsdienst. Het is iets wat in alle culturen en religies voorkomt. En hij voegt er aan toe: deze verhouding wordt in de spirituele tradities, dus ook buiten de christelijke traditie op een andere manier verwoord. Bijvoorbeeld als de Verlichting; voortkomend uit het Ene; uiteindelijke Bevrijding. En nog veel andere uitdrukkingen.

Zijn tweede alinea begint hij met een uitspraak die de spiritualiteit heel dicht bij onszelf brengt. Daarmee ligt dit woord ineens, vind ik, heel vertrouwd in ons midden. Hij zegt: in het dagelijks leven is spiritualiteit doorgaans sluimerend aanwezig als een stille kracht op de achtergrond, een bezieling, een oriëntatie. Ik vind dat een bemoedigende uitspraak. Deze zegt iets over onszelf. Wij allen kunnen beschikken over spiritualiteit. Nee, we beschikken eenvoudigweg over spiritualiteit. Het ligt in ons mensen opgeslagen. Het is gewoon aanwezig. Het hoort bij mensen.

Maar wat ik minstens zo boeiend vind, dat ik er dus zeker van kan zijn dat mijn medemensen ook die sluimerende spiritualiteit 'als een stille kracht' met zich mee dragen. Dat zou dus iets moeten zeggen over de omgang met onze medemensen. Ook als ze niet van hetzelfde geloof zijn, of van geen geloof. Mijn ayurvedische arts geeft mij geen hand als ik haar bezoek maar met de handen tegen elkaar voor haar borst en een licht knikje met haar hoofd wenst zij mij: namasté. Dat is: ik groet het goddelijke in u. Wat een groet!

Spiritualiteit met een hoofdletter wordt het echter als, zo zegt Waaijman: als een onontkoombare Presentie ons bewustzijn binnendringt. Dan vraagt zij om vormgeving en doordenking (let op hoofdletter). Dat is wat kloosterlingen een bronervaring noemen van hun stichter of stichteres en dat zij daaruit, soms eeuwenlang zelf ook putten.

Waaijman veronderstelt dat de laatste decennia juist veel mensen iets dergelijks, die Presentie met een hoofdletter zelf hebben ervaren. En daar wilden ze met anderen over praten en over lezen. Want zo'n beleving gaat je niet in de koude kleren zitten. Vandaar, veronderstelt Waaijman, al die spirituele centra, cursussen, boeken et cetera, die als paddenstoelen tevoorschijn kwamen.

Tjeu van de Berk, theoloog, gisteren in 'Het Vermoeden' van de Ikon op televisie zei: 'spiritualiteit komt juist voort uit een zintuiglijke ervaring. Spiritualiteit wordt daar nu precies uit geboren'. Dat is het nieuwe, het bijzondere, want zintuigen en emoties waren in onze kerken en bij theologen, niet bepaald betrouwbare gegevens. De tijden zijn veranderd.

Je zou kunnen zegen: spiritualiteit is, net als seksualiteit, individualiteit, vrijheid en wat niet al, met alle grote veranderingen van de twintigste eeuw geëmancipeerd.

Emancipatie

Omdat u mij als Mariënborgvereniging hebt uitgenodigd, houd ik mij gemakshalve binnen de grenzen van de christelijke traditie. Met de uitdrukkelijke vermelding dat spiritualiteit als die stille bezielende kracht bij elk mens aanwezig is, waar het ook naar verwijst. Naar god, het goddelijke of naar iets waarvan men zich zelf niet eens bewust is...

Kijken we naar de christelijke traditie, dan werd het hoogtijd dat er een emancipatie van de spiritualiteit kwam.

Kamiel Duchatelez, Norbertijn in het Belgische Averbode, zegt dat theologie en spiritualiteit in het christendom in het begin onverbrekkelijk bij elkaar hoorden als leer en praktijk. Maar, in de Middeleeuwen zijn ze uit elkaar gegroeid. De scholastiek werd de leer van de kerk en spiritualiteit werd iets van het kloosterleven. Wie in de eeuwen daarna als 'gewone' gelovige zich bezighield met spiritualiteit was al gauw verdacht. Binnen het protestantisme is men er helemaal bekaaid vanaf gekomen. Soms is er een kleine stroming. Maar nooit een levend onderdeel geworden van de leer.

Aan het eind van de twintigste eeuw barst het dus naar buiten.

Een deel van Waaijman's boek gaat over lekenspiritualiteit. Hij noemt alle dingen van het dagelijks leven. Hoe je daarin van kind af opgroeit. Het voorlezen uit de bijbel/kinderbijbel, de communie, het vormsel. Het gebed thuis, de kerkgang, de feesten, later als volwassene in je werk, je sociale relaties, je woning, je huwelijk. Je wordt op de weg gezet en gaat de weg in die lekenspiritualiteit.

Ik verwachtte toen iets over de spiritualiteit van het ouder worden. Nee, dat stuk slaat Waaijman over. Wel een aantal bladzijden gaan over de piëteit bij het levenseinde. Voorbeelden uit de bijbel over Sara en hoe Abraham haar begroef illustreren dit.

Een ander voorbeeld is het boek *Een eigen weg te gaan* van de pastoraal psycholoog Herman Andriessen. Hij schreef het, zelf al ver in de zeventig, juist voor *ouderen en hun spiritualiteit*. Ik las het geboeid en ontdekte pas ver over de helft dat deze pastorale uiteenzettingen, hoe boeiend ook, toch niet kloppen met de realiteit van de generaties die nu ouder worden. Zowel Waaijman als Andriessen zeggen niets over de maatschappelijke veranderingen vanaf de jaren zestig en wat deze voor mensen hebben betekend. Met hen hebben gedaan. Ook welke betekenis zij hebben voor hun ouder worden. De verschillen in het leven van mannen en vrouwen.

U behoort zelf tot de Mariënbuurgvereniging. En ik denk dat u in uw verhouding, bijvoorbeeld tot de kerk, ook uw keuzes hebt gemaakt de afgelopen jaren. Dat uw kinderen hoogstwaarschijnlijk niet meer passen in het beeld van de lekenspiritualiteit met gebed thuis en geestelijke opvoeding zoals de meesten van ons hebben meegemaakt. Religieuzen, uit kloosters... Geloof uit je jeugd is veranderd. Veel jongeren stichten geen gezin meer, blijven ongehuwd. De lekenspiritualiteit gaat een heel andere weg of verdwijnt misschien wel geleidelijk aan. Begint misschien pas op een veel hogere leeftijd als er vraag komt naar het religieuze.

Ik kijk naar de vrouwen in mijn boek wat zij zeggen over hun verwachtingen van ouder worden na de veranderingen in hun jonge volwassenheid of op hun middelbare leeftijd. En dat geldt natuurlijk niet alleen voor vrouwen. Voor mannen geldt hetzelfde.

Mijn vraag is dan ook: kunnen wij als ouderen van deze generatie uit de voeten met de ouderenspiritualiteit die in veel boeken wordt aangereikt?

Ik zeg het nogmaals. Ik vind het prachtig. En ik was er door geboeid, tot ik ontdekte dat het niet meer klopt met de werkelijkheid van nu.

Ik stel mij nu dus de vraag: is er wel een spiritualiteit van het ouder worden?

En hoe ziet die er uit?

Andriessen heeft het vooral over de tijd van het oud geworden zijn als een tijd van leren wachten, verlangen, begrip krijgen, relativëren, geduld, verlangen, verwondering. En nogmaals, ik denk dat het belangrijke woorden zijn. Maar ik vraag me af of deze woorden passen bij de veranderingen die velen van ons hebben doorgemaakt. En voor de situatie waarin velen van ons zich bevinden.

Moderne thema's

Ik wil enkele thema's noemen die in ons boek aan de orde kwamen.

'Je verleden onder ogen zien'

Een jongste dochter van een groot gezin, die voor iedereen klaar stond doet dat nu niet meer. Ik help, maar kom ook voor mezelf op en zeg nee.

'Omgaan met teleurstellingen en tegenslagen'

Iemand zegt: met tegenslagen kan ik niet omgaan en ik ben bang dat dat er met het ouder worden niet beter op wordt.

'Angsten voor de toekomst': als ik chronisch ziek word zal ik een lastige patiënt zijn. Angst zou me, verwacht ik, overvallen als ik door een lichamelijk gebrek in een verpleeghuis kom.

'Alleen of samen ouder worden': Wanneer ik hem zag zitten in de bank... De weerzin die bij me opkwam bij de gedachte oud te moeten worden met deze man. Het was een moment in een schijnbaar vlekkeloos huwelijk dat zich met geweld opdrong.

'Oma zijn': Ik ben oma geworden. Of ik wilde of niet. Mijn eerste kleinkind is nu tien jaar. Toen het geboren werd wilde ik nog geen oma worden. Ik had het zelf nog veel te druk.

'Over eenzaamheid': Ik ben meestal blij met mijn alleen zijn nu ik in deze situatie van geen-partner-meer geraakt ben. Ik zie het als een gelegenheid om dingen te doen, die ik niet kon doen in de jaren van mijn gezin en voordien als lid van een druk ouderlijk gezin.

'Over taboes': voor mij is dat steeds weer de seksualiteit geweest. Ik heb gemist het open en eerlijk uitwisselen van ervaringen. De vrijheid die veel jonge mensen ervaren hebben is voor mij een wensdroom gebleven.

'Over geloven': ik geloof zeer, maar de theorie ligt in puin. Dus ik denk veel na. Ik heb me er bij neergelegd dat ik het nooit meer zo mooi op een rijtje krijg als ik op mijn veertiende uit de Heidelbergse Catechismus heb geleerd. Deze chaos is me lief en ik maak me er niet druk om.

Zo maar wat onderwerpen en zo maar wat antwoorden van vrouwen uit de nieuwe generatie ouderen. Er worden met deze uitspraken wel bepaalde beelden over oudere vrouwen omver gegooid. Vindt u niet? De vraag is: voelt u zich als oudere van deze tijd er door aangesproken?

Wat vindt u: passen de pastorale boeken over ouder worden bij de ervaringen van mannen en vrouwen van deze generaties? Passen ze bij u zoals u als oudere geworden bent?

Ik denk dat uw ervaringen meer passen bij het hartverscheurende gedicht van Ida Gerhardt:

Kwade dagen

*Ga niet naar anderen als dat leed u slaat
Dat de mens kromt, of als een wig hem splijt;
Ga niet naar anderen; raak uw kracht niet kwijt,
Die harde kern waarmee ge het bestaat.
En houd uw huis in stand, gelijk altijd.
Ga niet naar anderen: hun blik verraadt
Weigering te beseffen wat er is.
Straks woelt hùn onrust om in uw gemis.
Mijd hun bedisselen, hun ergernis
Dat ge u blijkbaar nièt gezeggen laat.
Zoek het bij een goed vriend, u toegewijd, -
Een die u niets verwijt, niets vraagt, niets raadt,
Maar die u verdraagt met uw beschreid gelaat.
Die, zélf zwijgzaam, u kent voor wie ge zijt,
En merkt dat het- nog bevend, berg-op gaat.*

Wat is voor u de uitdaging van het ouder worden in spirituele zin? Laten we daar straks na de pauze eens over praten.

Nieuwe uitdagingen

Oud zijn geeft inderdaad nieuwe uitdagingen. Er komen grenzen in zicht van verhoudingen die vroeger toen je je gezin nog had, toen je nog werkte, toen je nog rekening moest houden met allerlei andere verbanden, nog belangrijk waren. Die je eenvoudig niet kon overschrijden. Waar je rekening mee had te houden om niet uit de boot te vallen.

Bij het ouder worden zijn die grenzen veel minder belangrijk.

Ik denk aan wat de vrouw zei over haar geloof toen ze eenmaal oud was:

‘Ik geloof zeer, maar de theorie ligt in puin. Dus ik denk veel na. Ik heb me er bij neergelegd dat ik het nooit meer zo mooi op een rijtje krijg als ik op mijn veertiende uit de Heidelbergse Catechismus heb geleerd. Deze chaos is me lief en ik maak me er niet druk om.’

Is het niet heerlijk je zo vrij te voelen en tegelijkertijd te weten: ik heb een diep geloof. Moet je nog een antwoord geven volgens de kerkelijke regels?

Nee, deze chaos is me lief.

Als dat geen spiritualiteit is: een bron om uit te putten.

Nogmaals: Wat is voor u de uitdaging van het ouder worden in spirituele zin?

Is dat het nieuwe op zoek gaan als je op leeftijd gekomen bent?

Waar je eerder misschien geen tijd voor had?

Ton Lathouwers, onder andere hoogleraar Slavische talen, naar wie ik jl. zaterdag mocht luisteren tijdens een cursus over filosofie en spiritualiteit, leerde van zijn leermeester Han Fortmann dit: spiritualiteit is ontroering, verwondering over het léven. (bis)

Bij deze woorden vallen alle ingewikkelde definities weg.

Die ontroering, die verwondering over het leven is in het dagelijkse doorgaans sluimerend aanwezig, lezen we bij Waaijman. Aanwezig als een stille kracht op de achtergrond, een bezieling, een oriëntatie.

Ik zou het dé uitdaging van het oud en steeds ouder worden willen noemen om die stille kracht op de achtergrond te doen groeien. Elke dag en opnieuw. Zodat men aan u ziet dat ouder worden niet is aftakelen - u weet wel wat ik daarmee bedoel -. Maar dat ouder worden betekent groeien aan de bron waarvan je eens in je leven, de kracht hebt ervaren.

